

LÄTI LUTERLIK TEOLOOGIA KAHE MAAILMASÕJA VAHEL

**Arvustus Jouko Taloneni raamatule „Evangelical Lutheran
Theology in Latvia from 1920 to 1940“.**

Studia Historica Septentrionalia 83.

Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, 2021. 229 lk.

Jouko Talonen on soome kirikuloolane, kes õppis selgeks läti keele ja on pühendanud suurema osa oma akadeemilisest karjäärist Läti kirikuloo uurimisele – nii Läti teoloogia ajaloole kui kiriku ja riigi suhetele, mida käsitles ka tema teine doktoriväitekiri („Church under the pressure of Stalinism: The development of the status and activities of Soviet Latvian Evangelical Lutheran Church during 1944–1950“, ilmus arvustatava raamatuga samas sarjas), mille ta kaitses Oulu ülikoolis 1997. aastal filosoofiadoktori kraadi saamiseks. Enne Läti-temaatika juurde asumist ja selle kõrvalt tegeles ta lestadioslusega (Lapimaalt alguse saanud äratusliikumine, mis jõudis ka näiteks Põhja-Eestisse). Millest Taloneni Läti-lembus alguse sai, pole olnud juhust küsida. Võib-olla on tal nüüd rohkem aega selle üle järele mõelda ja ehk isegi mälestusi kirjutada, kuna Jouko Talonen emeriteerus eelmisel aastal Helsingi Ülikooli kirikuloo professori ametist, mida ta oli pidanud 2005. aastast.

Raamat, millest järgnevalt juttu tuleb, võtab kompaktses vormis kokku pikkade aastate jooksul (autori enda hinnangul kahekümne viie) tehtud uurimistöö Läti luterlikust teoloogiast. Juba 2008. aastal ilmus Talonenilt soomekeelne monograafia Läti rahvusliku teoloogia sünnist ja hiljem mitmeid üksikkäsitlusi, mida autor nüüd tsiteerib.

Talonen alustab Eestist – Tartu ülikoolist, kus Läti teoloogid kuni oma rahvusriigi loomiseni hariduse said. Suuremalt osalt on see lugu liberaalse ja konservatiivse teoloogia vahelistest vastuoludest seoses liberaalsema teoloogia jõudmisega Saksamaalt Balti provintssidesse 19. sajandi lõpus ja 20. alguses, nagu autor seda kujutab. „Vana Tartu“ konservatiivset teoloogiat näeb Talonen läbivalt ühe tähtsaima mõjutajana

Lätis valitsenud teoloogia kujundamisel – mitte küll niivõrd akadeemiliselt, kuivõrd vaimulike seas. Teise suure mõjutajana näeb ta Adolf von Harnackit (1851–1930), kuigi viimase mõjukas teos „Kristluse olemusest“ tõlgiti vaid eesti, aga mitte läti keelde. Rahvuslike praktilise teoloogia professuuride täitmisel Tartu ülikoolis Esimese maailmasõja aastail näisid lätlased isegi edukamad: Johan Kõpu kõrval said õppejõukoha kaks lätlast – Kärllis Kundziņš noorem (1883–1967) ja Jānis Sanders (1852–1951). Esimesest neist kujuneb maailmasõdade vahelisel ajal tähtsaim ja tuntuim lätlasest teoloog, teine saavutas skandaalse kuulsuse oma radikaalsete vaadete ja reformiideedega. Igal juhul näib Tartu ülikool olevat olnud tugevaks stardipositsiooniks mõlemale.

Teises peatükis leiavad käsitlemist erinevad teoloogilised õppeasutused ja akadeemilised ühingud, mis loodi pärast Läti rahvusriigi teket. Läti Ülikoolis avati usuteaduskond alles aasta pärast ülikooli enda loomist (1920), vaidlused käisid teaduskonna ülesannete ja teaduslikkuse üle, kus Taloneni hinnangul sai valdavaks liberaalne teoloogia. Ka edasine areng ei kulgenud konfliktideta: 1923. aastal avas kirik vastukaaluks oma instituudi, mis hakkas pakkuma praktilist teoloogiat. Perioodi kestel jõudsid kirik ja ülikooli usuteaduskond siiski leppimiseni, muuhulgas kaasati kiriku juhtkonna liikmeid teaduskonna töösse. Loodud instituut reorganiseeriti koolituskeskuseks ning otsustati 1937. aastal hoopis sulgeda. Lisaks avati 1921. aastal Riias Herderi Instituut, mille tase oli märgatavalt kõrgem kui Eesti analoogil, Lutheri Akadeemial. Statistika näitab, et vaadeldava perioodi lõpuks oli 70% Läti luteri vaimulikest saanud hariduse ülikooli usuteaduskonnas, ka baltisaksa vaimulikest oli vaid kolmandik õppinud Herderi Instituudis. Ainuüksi doktoritöid kaitsti Läti Ülikoolis sõdadevahelisel ajal teoloogias 11 (Eestis samal ajal 3, mõõndustega 5). Mis puudutab erinevaid ühinguid, siis on huvitav ära märkida, et Lätis tegutses eraldi naisteoloogide ühing, loodud 1929.

Uurimuse kolm ülejäänud peatükki käsitlevad Läti teolooge ja nende töid distsipliinide kaupa: eksegeetika, süstemaatiline teoloogia ja religiooniteadus, kirikulugu ja praktiline teoloogia. Käsitus on põhjalik, lisaks elulugudele tuuakse ära tähtsamad teosed koos sisukirjeldusega ning analüüsitakse käsitletava autori kuulumist liberaalsete või konservatiivsete teoloogide hulka, jõudes mõnikord ka täpsemate määratlusteni. Alati pole see lihtne, näiteks ekseget Jānis Rezevskise (1872–1941)

puhul, kes hoidis Taloneni hinnangul küll alles Tartu teaduskonnas 19. sajandi lõpul valitsenud eksegeetilist lähenemist, kuid kaitses samas ajaloolis-kriitilist meetodit (lk 85).

Raamatu leksikoni tüüpi struktuur laseb materjali lihtsalt haarata. Ehkki mõnikord pole jõutud kaugemale teoste sisu kirjeldusest, on üldjuhul siiski võimalik saada ettekujutus teoloogide mõttemaailmast ja nende kohast üldises teoloogia ajaloos. Kirikuloaliste teoste sisukirjelduki lugedes saab aimu ka Läti kirikuloost.

Oluline on märkida, et raamatus on ära toodud nii Lätis tegutsenud läti kui saksa soost teoloogid. Kaugemalt tulijana vaatleb Talonen olukorda Läti ühiskonnas rahvusüleselt, jätmata muidugi mainimata tolleaegseid rahvuspõhiseid konflikte. Kesksel kohal on kolme kõige olulisema teoloogi – juba mainitud eksegeet Kārlis Kundziņš noorema, süstemaatilise teoloogi ja religioonifilosoofi Voldemārs Maldonise (1870–1941) ning kirikuloolase Ludvigs Adamovičsi (1884–1942) elu ja tegevuse kirjeldused. Kõigil neil on olnud Läti teoloogia ajaloos oma teedrajav roll ja arvukalt õpilasi, nagu ka kaasteelisi. Saksa soost nimekatest teoloogidest, kes tegutsesid Herderi Instituudis, võiks mainida seal küll lühikest aega (1924–1925) viibinud mõjukat Uue Testamendi teadlast Joachim Jeremiast (1900–1979). Sakslastest on kirikuloo jaoks olulisena (ja mõnevõrra erandlikult, kuna tegemist oli ajaloolasega) ära toodud veel Leonid Arbusow noorem (1882–1951), kelle Eesti ja Läti ühist reformatsiooni-ajalugu kokku võttev suurteos on tänini ületamatu. Arbusow tegutses suurema osa sõdadevahelisest perioodist Läti Ülikoolis ajalooprofessorina, pärast sealt lahkumist õpetas ta 1936–1939 Herderi Instituudis.

Rahvusvaheliselt mõjukaimana tõuseb esiplaanile Kārlis Kundziņš noorem, kelle tööde tsiteerimised mitmete hilisema perioodi nimekate teadlaste poolt on Talonen eraldi välja toonud (lk 75, 81). Kundziņši Saksamaa kirjastustes avaldatud ja saksa keeleruumis tuntuse saavutanud teosed tõlgiti inglise keelde koos Rudolf Bultmanni (1884–1976) töödega – vormiloolise koolkonna näitena. Kuigi Talonen nendib, et Kundziņš jäi Bultmanni varju, on tegu kahtlemata maineka teoloogiga.

Kaasaelamisega kirjeldab Talonen Läti teoloogia noort säravat tähte Edgars Rumbat (1904–1943), kelle elutee jäi kahjuks lühikeseks. Tänapäevaseks mõjub Alberts Frejsi (1903–1968) analüüs Dostojevski vaadetest – Frejs näeb neis õigeusu eksklusivismi. Rudolf Abramowski

(1900–1945) uurimused pakuvad huvi Süüria kirikuloo huvilistele. Näidete loetelu saab iga lugeja vastavalt enda huvidele raamatus kirjeldatu põhjal jätkata.

Läti teoloogid on olnud huvitav uurimismaterjal ja Talonen vahendab nende pärandit oskuslikult, äratades lugejas huvi ja kaasaelamist. Mõni väike viga või kordus ei häiri üldmuljet. Eesti lugeja võrdleb mõttes Läti olukorda Eesti omaga – ja ma ei ütleks, et see võrdlus Eesti kasuks oleks, kui pidada silmas just käsitletud perioodi.

Riho Altnurme